

Л. А. Виговський*

РЕЛІГІЙНІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Не секрет, що сучасна суспільно-політична ситуація в Українській державі характеризується досить високим рівнем соціальної напруги. Про це, зокрема свідчить факт блокування роботи Верховної ради України з боку партії регіонів та комуністів. Але, як показують соціологічні опитування, сьогодні більшість громадян розуміє, що не проблема співпраці України з НАТО є причиною (як це намагаються показати названі політичні сили) такого стану, а справжньою причиною є спроба розвалити сформовану після парламентських виборів “демократичну коаліцію” з метою власного входження до більшості. Насправді така ситуація насамперед породжується протистоянням інтересів основних діючих партійно-політичних рухів у державі. Зрозуміло, що такий стан парламентаризму постає суттєвим чинником тієї соціальної нестабільності, яка існує в Україні.

Однією із суттєвих причин такого стану є відсутність розвинутих демократичних засад у суспільстві. Тому за таких умов актуалізується проблема становлення та подальшого розвитку структурних елементів демократичних інституцій, які за своєю суттю покликані здійснювати громадський контроль за діяльністю всіх гілок влади. Одним із суттєвих чинників указанного процесу виступають релігійні інституції та організації. Як показала історія, вони можуть серйозно гальмувати такий процес або, навпаки, суттєво його прискорювати. Більш того, вони аж ніяк не можуть лишитися осторонь цього процесу, оскільки самі виступають важливою складовою частиною демократичного процесу.

Варто зазначити, що проблема демократії безпосередньо пов'язана з становленням та розвитком громадянського суспільства. Про це зазначали суспільствознавці ще у кінці XVIII ст. В той час суспільство розглядалось перш за все як нерелігійна форма контролю за діяльністю секуляризованої держави. Нова форма суспільного контролю за діяльністю держави, започаткована і розвинута на основі активності громадян та їхньої самоорганізації, пізніше отримала назву громадянського суспільства. Воно отримало власний розвиток і зумовило становлення цивілізованих країн. На жаль, цей процес об'єктивно не міг бути реалізованим за умов тоталітарної радянської держави. І причина цьому лежить на поверхні. Адже вже сама ідея громадянського суспільства про контроль радянської влади з боку простих громадян явно вступала у протиріччя з наявним монопольним положенням такої держави на власність, на ідеологію, на істину у суспільстві з проголошенням і реалізацією нею принципу пріоритету державних інтересів над особистими. Звідси й утвердження її апологетів про непорівнянню “вищість” соціалістичної демократії над буржуазною.

Нині для частини українців успіхи країн Заходу є очевидні. І в першу чергу це пояснюється тим, що в них склалися і успішно діють демократичні інституції, які поставили державні структури під жорсткий і ефективний контроль рядових громадян. За таких умов названі структури змушені служити народу не на словах, а на ділі, оскільки електорат отримав реальні важелі впливу на них. Тому, як свідчить практика, значно зменшився ступінь відчуженості органів державної влади від людей. Державні органи у своїй діяльності змушені орієнтуватись на створення сприятливих умов для реалізації матеріальних і духовних потреб громадян власної держави. Саме в результаті реалізації демократичних принципів витворено сучасну західноєвропейську цивілізацію на засадах пріоритету свободи та прав людини.

Проблема формування і утвердження демократичних засад стала актуальною в Україні з набуттям нею державної незалежності і проголошенням на конституційному рівні головною цінністю буття людини. Такий підхід зумовлюється насамперед тим, що попередня радянсько-партійна форма державного управління в очах більшості людей себе повністю дискредитувала, оскільки, маніпулюючи поняттям “демократія”, насправді слугувала утвердженню пріоритету інтересів держави над інтересами простих людей. Цей

процес неодноразово набував особливо жорстоких і цинічних форм. Для прикладу достатньо навести організований владою голодомор в Україні, який забрав за найменшими підрахунками 7-10 мільйонів життів українців.

Зрозуміло, що нова українська держава, яка практично розбудовувалась на руїнах тоталітарної, об'єктивно успадкувала її основні негативні риси. До них в першу чергу необхідно віднести рудименти утвердження пріоритету інтересів держави над інтересами людини, що, відповідно, зумовлює відчуженість вже нової української влади від народу, її "махровий" бюрократизм, масове використання владних можливостей для особистого збагачення державних чиновників, невиправдані для них соціальні пільги, які мають цинічний характер, оскільки поглиблюють процес зубожіння широких верств населення. Для виправдання цього пропагандистським апаратом сутність демократії зводять тільки до свободи слова. Тому така влада продовжує бути самодостатньою, оскільки практично не залежить від власних громадян. Саме тому невелика група людей з явного потурання влади стала володарем основних засобів виробництва. Ті матеріальні цінності, які створювались важкою працею не одного покоління людей, за дуже короткий період в результаті маніпуляцій і махінацій стали власністю окремих громадян, часто з кримінальним минулим. В результаті майнове розшарування в Україні набуло просто непристойного характеру як для цивілізованої країни. Про це зокрема свідчить і те, що середня зарплата в державі практично не перевищує прожиткового мінімуму. Хронічною стала проблема безробіття (особливо в сільській місцевості), рівень якого, за оцінкою незалежних експертів, сягає 30 % проти 4 % офіційних показників.

Держава не забезпечує в повному обсязі проголошених нею ж базових соціальних прав та свобод особистості. Так, загальновідомо, що кожен 5-й громадянин України змушений працювати на чужині, де часто-густо зазнає не тільки економічної дискримінації. Загалом, про такий стан красномовно свідчить те, що в державі середній вік життя чоловіка — 61 рік, а жінки — 73 роки. Це рівень такої відсталого країни, як Гондурас¹.

Неупереджений аналіз стану такої соціально-економічної ситуації свідчить про те, що влада практично кинула власних громадян на виживання. І як наслідок, протягом останніх років фіксувалась стійка тенденція втрати довіри громадян до своєї держави, точніше до її владних структур. За даними соціологічних опитувань більшість громадян України переконані, що вони ніяк не впливають на центральну і місцеву влади. Менше одного відсотка респондентів вважають, що вони можуть істотно впливати на центральні та регіональні владні структури.

Заради справедливості варто вказати, що цю ситуацію змушена усвідомлювати і сама влада, яка намагається реформувати всі гілки державних структур. Але, як показує історична практика, реформування "згори", як правило, не приводить до позитивних результатів, оскільки кожна існуюча система перш за все намагається зберегти свою цілісність і суть. Тому проблему подолання відчуженості держави від власних громадян може і повинно вирішити створення громадянського суспільства, яке шляхом розвитку демократичних начал може встановити реальний громадський контроль за діяльністю всіх владних структур, що в кінцевому підсумку змусить їх працювати в першу чергу на інтереси і потреби пересічного громадянина України. Тому в державі все ж об'єктивно закладаються підвалини для становлення і подальшого розвитку демократичних інституцій. Це зумовлюється перш за все реальною існуючою багатопартійністю, а також багатокладністю економіки, порівняно розвинутою публічною сферою. В той же час з об'єктивних і суб'єктивних причин демократичні структури є не чисельними та досить організаційно слабкими. Вони часто не мають необхідного сприяння з боку владних структур, більше того, нерідко саме від неї зазнають утисків. І це зрозуміло, адже в ній ще багато працюють тих людей, які психологічно ще можуть сприймати контроль вищестоящих органів, але тільки не рядових громадян. До цього необхідно додати і досить високий рівень пасивності самих громадян, які в силу тих чи інших причин часто воліють не конфліктувати з представниками державних органів.

За таких умов об'єктивно існує суспільна потреба в тих силах чи рухах, які могли б реально взятися за вирішення даної суспільно-необхідної проблеми. Однією із таких

¹ Див.: Олуйко В. В Україні ставка повинна робитися на інтелект і на ефективних менеджерів // Подільські вісті. — 2006. — 2 листопада. — С. 2.

духовних сил виступають релігійні інституції та організації. Це пояснюється тим, що більша частина громадян, незалежно від їх релігійного самовизначення, звертають увагу на важливість соціальної діяльності і місії церкви, ратують за її активну участь у вирішенні суспільно-значимих проблем. Сьогодні це практично єдиний суспільний інститут, який користується найвищим рівнем довіри з боку громадян.

Варто відмітити, що нині ряд християнських церков переосмислюють свою суспільну роль в соціумі, форми і методи її реалізації. І, як свідчить практика, поки що однозначної відповіді немає. Про це, зокрема, говорить той факт, що в їх керівництві з цього питання є розмежування. Так, у православ'ї такий поділ в принципі проходить по відомій лінії, яка умовно поділяє клір на "консерваторів" та "лібералів". Перші, побоюючись, що церква, беручи активну участь у світському житті, втратить свою ідентичність, стоять на позиції збереження літургіко-історичної спадщини. "Ліберали", навпаки, визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійного діалогу з "зовнішнім" світом і ставлять собі завдання про перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей. Хоч нині серед християнських богословів під впливом реального життя набуває поширення думка про те, що "Церква повинна цілком серйозно прийняти секулярну сферу й довести, що християнське служіння можливе й необхідне і в ній, а не тільки в монастирі чи в парафії"². Зрозуміло, що такий підхід можливий на засадах переосмислення сутності самої людини. Тепер вона вже розглядається як суб'єкт, осереддя та мета суспільства, що вимагає шанувати її разом із її універсальними та невід'ємними "людськими правами". Через те відбувається переосмислення змісту і форм суспільної діяльності віруючих. В християнських церквах дискутуються, наприклад, питання щодо можливості створення віруючими політичних партій, незалежних від держави та адміністрації профспілок, можливості боротьби віруючих за свої громадянські права, участі їх в демократичних процесах.

Реакцією на питання щодо місця і ролі церкви у сучасному суспільному житті стали соціальні доктрини, соціальні вчення християнських церков. Вони відображають погляди і настанови церкви не лише щодо особистої поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з релігійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина покликана дати основні методологічні принципи, які орієнтуватимуть віруючих як громадян у їхніх соціально-політичних поглядах.

Сьогодні християнські церкви вважають своїм обов'язком виступати на захист прав і свобод громадян у випадках, коли владні структури своїми діями зумовлюють погіршення соціально-економічного положення віруючих та інших громадян, або вдавалися до обмеження задекларованих конституційних прав та свобод особистості. Той факт, що "місія церкви є духовного порядку, насправді не протиставляє її світові. Надія на вічне спасіння та змагання (діяльне прагнення) до підтримки людей — це різні речі, і варто це пам'ятати, однак вони не роздільні, адже саме на землі, в історії, в конкретних умовах життя кожна людина готує, вирішує і наперед переживає свою вічну долю. Несправедливість, визиск, нещасття, які в межах суспільства нерідко консолідується у справжні "структури гріха", є великими ворогами людини, бо вони впливають на моральну поведінку людини, позбавляють її гідності особи, перешкоджають їй здійснити своє поклонання"³.

Очевидно, що ефективна реалізація позитивного потенціалу церкви на процес формування та становлення громадянського суспільства можлива при гармонізації її зусиль з зусиллями самого суспільства та держави. У цьому плані варто нагадати, що у світовій практиці історично склалося фактично три базові моделі відносин між державою і церквою — сепараційна, коопераційна та протекціоністська (патерналістська). Перша передбачає безумовне відокремлення церкви від держави. У цій ситуації сфери діяльності церкви та держави жорстко розмежовані. Остання законодавчо забезпечує звужене поле діяльності релігійних організацій та здійснює контроль за їх роботою в сферах суспільного життя. Друга модель передбачає співпрацю церкви та держави, участь релігійних

² Суспільна доктрина Церкви: Збірник статей. — Львів: Свічадо, 1998. — С. 183.

³ Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бергоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті // Арка. — 2003. — № 7 (65). — С. 15.

організацій в реалізації соціальних, культурних, освітніх та інших програмах, що фінансуються державою. Це створює досить широке поле для діяльності церкви. І остання — третя модель передбачає відкрити підтримку Церкви державою, в тому числі і фінансову. У цьому випадку церква практично перетворюється на політичний інститут підтримки діючих владних структур і аж ніяк не може бути до них опозиційною. Зрозуміло, що саме друга модель — коопераційна — створює оптимальні можливості участі церкви в процесі формування та розвитку засад громадянського суспільства.

В Україні чинним законодавством фактично передбачена перша модель — сепараційна. Це значно обмежує поле діяльності церкви у названому процесі. Хоч і в таких умовах її вплив на формування суспільної свідомості очевидний. Цьому слугує і те, що ієрархи діючих у країні церков нерідко в публічній формі дають досить критичну оцінку тим чи іншим діям влади.

Зрозуміло, що церква як складова частина суспільства, як специфічна структурна складова громадянського суспільства не може стояти осторонь тих демократичних процесів, котрі відбуваються в державі. Через те для кожної з існуючих в Україні церков сьогодні є актуальною проблема її самовизначення щодо присутності у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

Формування структур такого суспільства, як вже зазначалося, в першу чергу вимагає подальшої демократизації всіх сфер суспільного життя. Тому рівень розвитку демократичних процесів, участь у ньому наших співвітчизників є свого роду лакмусовим папірцем, котрий показує рівень сформованості громадянського суспільства. І в цьому плані в Україні є проблеми. Про це, зокрема, відмічає Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет у своєму Різдвяному посланні. Він зазначив, що “багато причин нестабільності і всяких негараздів у нашій державі, але головними з них є бездуховність і занедбана демократія”. Продовжуючи цю тему, він зазначив, що “у зміцненні демократії церква може зробити, і зробити немало. Але тільки через відродження духовності у суспільстві. А духовність залежить від церкви, тому що на сьогодні тільки одна церква має можливість впливати на наше суспільство — і не тільки на суспільство, а й на владу. Тому що інших джерел духовності на сьогодні немає. Коли я кажу про церкву, я не маю на увазі одне духовенство, а маю на увазі всіх віруючих. А до віруючих відноситься і наша інтелігенція, дітячі культури — це теж частина церкви. І тому інтелігенція своїми засобами повинна відроджувати духовність в нашому суспільстві”.

Зрозуміло, що підвищення рівня соціальної активності віруючих людей позитивно вплине і на загальний рівень такої активності в суспільстві. Правда, в цьому плані традиційні християнські конфесії мають певні власні проблеми. Адже у них існує започаткований ще в епоху Середньовіччя поділ на клір і мирян, “професіоналів”, “владу” і “темний люд”. І якщо духовенство вже в силу свого соціального статусу займало соціально активну позицію, то “миряни в Україні мають ознаки одночасно активності та безсилля, оптимізму та розчарувань, впевненості й значних вагань”⁴. Цікаво зазначити, що частина духовенства, особливо парафіяльна, в принципі не зацікавлена в підвищенні рівня соціальної активності своїх парафіян. Це пояснюється тим, що з такими віруючими працювати набагато складніше. І це зрозуміло, адже краще біля себе мати мирян, які знають тільки три речі — молитися, слухати й давати гроші. Через те “егоїстичні інтереси духовенства часто домінують над його душ пастирськими обов’язками, через що ініціативи згори щодо створення на парафіях мирянських осередків завершуються створенням “кишенькових” утворень — слухняних і безініціативних”⁵.

У цьому плані потрібно відзначити зусилля римо-католицької церкви, котра намагається своїх віруючих зробити повноправними учасниками процесу управління державою, здійснює пошук нових і повніших форм участі в громадському житті громадян-християн та нехристиян. “Життя демократії, - зазначають її ієрархи, - не може бути ефективним без активної, відповідальної та щирої участі кожного з нас”⁶. Такий підхід

⁴ Кирик Ю. Важливий нерв громадського життя // Арка. — 2003. — № 6 (64). — С. 4.

⁵ Там само.

⁶ Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті // Арка. — 2003. — № 7 (65). — С. 1.

був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору. В його документах, зокрема, зазначено, що “миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в економічній, соціальній, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо”⁷. В обов’язок католиків входить пропагування та захист таких суспільних цінностей як громадський порядок і мир, свобода і рівність, повага до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність, тобто тих засад, котрі виступають фундаментом громадянського суспільства.

Таким чином, християнські церкви виступають суттєвим фактором демократизації життя суспільства на засадах християнських цінностей, формують соціально активну позицію віруючих у справі відстоювання ними своїх громадянських прав, що в кінцевому підсумку прямо слугує інтересам формування і розвитку громадянського суспільства в Україні. “Проголошення Україною державної незалежності, — зазначає в цьому контексті релігієзнавець В. Шевченко, — завдячуючи якій стала можливою не тільки актуалізація української релігійної духовності, але і її конструктивний розвиток на вісі “церква — держава — світ”, слід сприймати як благо з чітким розумінням того, що саме зараз закладаються демократичні підвалини подальшого поступу України, стратегія її розвитку та механізми реалізації на прийдешні десятиріччя”⁸.

⁷ Там само.

⁸ Шевченко В. Актуалізація української релігійної духовності в проблематичному зрізі внутрішньодержавного та загальноцівілізаційного поступу // Релігійна панорама. — 2008. — № 1. — С. 56.